

DİVAN EDEBİYATININ BÜTÜN CEPHELERİNİ YOKLAYAN BİR İLİM ADAMI: MEHMED ÇAVUŞOĞLU¹

Cemal KURNAZ*

Divan edebiyatıyla ilgili çalışmalar genel olarak üç ana başlık altında toplanabilir:

- 1- Metin neşri,
- 2- Metin tahlili,
- 3- Edebiyat tarihi.

Aslında bunlar, birbiri üzerine inşa edilerek yek-diğerini tamamlayan çalışmalardır. Mehmet Çavuşoğlu'nun çalışmaları bu belirttiğimiz hususları içine alır mahiyettedir. Bu sebeple, onun çalışmalarını ele alıp, konuyla ilgili ortaya koyduğu problemleri aktarırken, aynı zamanda bu sahada yapılan ve yapılması gerekenlerin de bir çerçevesini çizmiş olacağız.

Metin Neşri

Çavuşoğlu'nun ilk ciddî çalışması metin tahlili üzerinedir: *Necati Bey Divanı'nın Tahlili* (İstanbul 1971). Ancak, daha sonra tahlile esas olacak eserlerin ilmî neşirlerinin ihmal edildiğini görerek metin neşrine yöneldi. Kitaplarının çoğunluğunu bu tür metin neşirleri meydana getirir: *Yenişehirli Avni Bey, Amrî, Yahyâ Bey, Vasfî, Hayretî, Helâkî, Zâtî* (C. III), *İshâk Çelebi* divanlarıyla Yahyâ Bey'in *Yûsuf u Zelîha* mesnevîsi.

Çavuşoğlu'na göre, Türk edebiyatı hemen hemen hiç dokunulmamış bir araştırma ve inceleme alanı durumundadır. Matbaanın geç gelişi, üstelik daha yerleşmeden günlük konuların tartışmasına âlet edilerek Tanzimat hareketleri içinde bir vasıta olarak kullanılması, yazma eserlerin geniş halk kitlelerine yayılmasını engellemiştir. Aynı sebepten dolayı bugün de

¹ Bu yazı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (1986-1993, c. XXVI)'den iktibas edilmiştir.

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, ckurnaz@gazi.edu.tr

engellemeye devam etmektedir. Bizde edebiyat incelemelerinin mâzisinin yeni oluşu, araştırmacı sayısının fazla olmayışı gibi sebeplerle bakışlar ancak üç beş şair üzerinde toplanabilmiştir. Bunların dışında kalan yüzlerce şair ve yazar araştırmacıların ilgisini beklemektedir. Halbuki, kültür tarihimizin ve onun içinde edebiyat tarihimizin bütünüyle kavranabilmesi için kültür ve edebiyatımızı meydana getirmiş olan fikir ve sanat adamlarımızın, ehemmiyetleri ne olursa olsun şahsiyet ve eseriyle ortaya konup incelenmesi gerekmektedir. Durum böyleyken, bu eserlerin henüz ciddî ilmî yayınları bile yapılmış değildir². Bir iki istisna bu hükmü değiştirmez. Çavuşoğlu bu durum karşısında, kültür ve sanatımızı incelemeyi kendilerine meslek veya uğraşma konusu edinmiş insanların önce bu eserleri gün ışığına çıkarıp değerlendirme alanına sürmelerinin ilk görevleri olduğuna inanıyordu³.

Günümüzde metin neşri üç yolla yapılmaktadır:

- a) Eserin tıpkıbasımı,
- b) Eserin yazıldığı harflerle dizili basımı,
- c) Transkripsiyon harfleriyle basımı.

Çavuşoğlu'na göre, yazmaların fotokopisinden daha ucuza mâl olmuyorsa, hele tarih, biyografi ve bibliyog-rafiyle ilgili olanları indeks ihtiva etmiyorsa ilk ikisinin hiçbir değeri yoktur⁴. Buna göre metin neşrinin en makbul ve muteber olanı transkripsiyonlu tenkitli basım olmaktadır.

Tenkitli basımı hazırlayan kişinin karşılaşacağı bazı güçlükler bulunmaktadır. Bunun için birtakım teknik meselelerin halledilmesine, bazı ön bilgilerin edinilmesine ihtiyaç vardır. Çavuşoğlu bunları şöyle sıralıyor:

- a) Metnin yazıldığı çağın kültürünü ve dilini bilmek,

² *Yahyâ Bey Divanı*, Haz. M. Çavuşoğlu, İstanbul 1977, s. IX.

³ Amrî, s. 1.

⁴ M. Çavuşoğlu, "Tahlil ve Tenkitler: Yûsuf-ı Meddâh: Varka ve Gülşah", TDED, XXIII(1971-1979), İstanbul 1981, s. 329-330. Çavuşoğlu, metin neşirlerinde genellikle tenkitli basıma yer vermiştir. Sadece, Ahmed Cevdet'in *Belâgat-ı Osmaniyye'sini* tıpkıbasım olarak yayınlamış (İstanbul 1987), buna da fonksiyonel bir dizin eklemeyi ihmal etmemiştir. Esasen günümüzde yapılan tenkitli basımların en büyük eksiği bu tür dizinlerin bulunmayışıdır sanıyoruz.

Divan Edebiyatının Bütün Cephelerini Yoklayan Bir İlim Adamı:
Mehmed Çavuşoğlu

b) Sağlam bir nüshayı ele almak ve hazırlanan metni sağlam bir nüshaya göre tanzim etmek⁵,

c) Metin manzum ise yazıldığı vezni veya vezinleri, şairin uyguladığı beyan ve belâgat kaidelerini bilmek,

d) Nüshalar değişik karakterlerde (rik'a, sülüs, nesih, ta'lik vs.) yazılarla istinsah edilmiş olduğundan, o yazıların kaligrafik özelliklerini bilmek⁶.

Bunlar olmadan hazırlanan bir eser, hazırlayanı tarafından lâıkiyle anlaşılmamış ve doğru okunmamış olduğundan, genel bir fikir verebilirse de kaynak olarak değerinden çok şey kaybetmiş olur⁷.

Yukarıda saydıklarımıza ek olarak, yazma eserleri okuyanların yüzyıllar boyunca onlara bazı ilâvelerde buldukları, müstensihlerin de bilerek veya bilmeyerek değişiklikler ve çıkarmalar yaptıkları bilinmektedir. Bu yüzden, sanatçının elyazısı nüshayı bulmadıkça, yazmaların hiçbirini bütünüyle doğru kabul edemeyeceğimiz açıktır. Tenkitli basım çalışması yapan kişi, eserini basıma hazırladığı sanatçının kişiliğini, estetik görüşünü, üslûbunu kavramak onun hangi cümleyi, mısraı, hatta kelimeyi kullanabileceği hususunda bir kanaat sahibi olmak zorundadır. Araştırmacının bilgisi ve üzerinde çalıştığı eserin yazarına yaklaşma oranı, ortaya koyduğu tenkitli basımın doğruluk oranıyla yakından alakalıdır⁸.

Çavuşoğlu yukarıdaki görüşlerine bir örnek olmak üzere Yahyâ Bey Divanı'nın tenkitli basımını hazırlarken nasıl bir yol takip ettiğini şöyle

5 Bazen tenkitli basım hazırlanırken "sağlam bir nüsha"yı esas almak mümkün olmayabilir. Bu gibi hâllerde değişik nüshalara dayanarak bir metin kurmak zarureti ortaya çıkar. Çavuşoğlu, Yahya Bey Divanı'nı hazırlarken böyle bir durumla karşılaşmıştır: "Uzun zamandan beri uğraştığım bu tenkitli basımın hazırlığı sırasında edindiğim kanaat, Yahyâ Bey'in divanını birkaç kere düzenlediği, şiirlerini sürekli olarak tenkit süzgecinden geçirdiği, bazılarını çıkarıp, bazılarını da tanımayacak kadar değiştirdiğidir. Bu yüzden elde bulunan nüshalardan herhangi birini asıl olarak almak mümkün olmadığı bir yana, aksine müstensih yanlışlarının çokluğu karşısında hepsini kullanmak zarurî oldu." (Yahyâ Bey, s. X). Çavuşoğlu bu sebepten dolayı, "bu eser, benim tertip ettiğim Yahya Bey Divanı'dır" demek ihtiyacını duymuştur (*Aynı e.*, s. XI).

6 "Tahlil ve Tenkitler...", s. 330.

7 *Aynı yer.*

8 Yahyâ Bey, s. X.

anlatıyor: "Ben bu düşünceden hareketle bir mısraı, bir terkibi, bir kelimeyi üzerinde uzun uzun durarak Yahyâ Bey'in öyle söyleyeceği kanaatine vardıktan sonra metne aldım, diğer nüshadaki veya nüshalardaki farkları dipnotlarında gösterdim. Hem vezin, hem anlam yönünden yanlış olan farkları belirtmeyerek dipnotlarını boşuboşuna kabartmaktan kaçındım. Bazı şiirlerde bir beytin veya beyitlerin diğer nüshalarda bulunmadığı hâlde metne dahil edildiği görülecektir. Diğer nüshalardaki bu eksikliğin Yahyâ Bey'in tasarrufu olduğuna karar vermek güçtür. Bu bakımdan, mademki şairin kaleminden çıkmıştır, öyleyse metin içinde bulunması gereklidir, diye düşündüm."⁹

Aslında sadece beyitler değil, divanlara girmeyen şiirler de araştırmacıların önüne halledilmesi gereken bir konu olarak çıkmaktadır. Nüshaları ne kadar çok olursa olsun divanlar şairlerin yazdığı şiirlerin hepsini içinde bulundurmamaktadır. Bu sebeple biz de ilmî veya gayri ilmî yayınlanmış hiçbir divan tam değildir. Öyle ki Ahmed Paşa, Necati Bey, Hayâlî Bey, Bâkî, Zâtî, Figânî gibi meşhur şairlerin bile bazı şiirleri mecmualarda kalıp divanlara dahil edilmemiştir. Bu şiirler bilerek mi, unutulmuş mu; bizzat şair veya müstensihler tarafından mı dışarıda bırakılmışlardır. Yoksa divanın tertibinden sonra mı yazılmışlardır. Bu durum başlıbaşına bir inceleme konusudur¹⁰.

Tenkitli basım çalışmasının başka güçlüklerinden de bahsetmek gerekir. Bir defa üzerinde çalışılan eserin nüshaları dünya kütüphanelerine dağılmış durumdadır. Birçok kütüphanenin kataloğu yayınlanmadığı gibi, bazı nüshalar da henüz kataloglara girmiş değildir. Buna şahıs kütüphanelerini de ekleyecek olursak¹¹, bütün nüshaları değerlendirmenin imkânsız olduğu anlaşılır. Ayrıca, yurt içi ve dışından mikrofilm temin etmenin maddî ve bürokratik engellerini Çavuşoğlu gibi deneyenler çok iyi

⁹ Aynı e., s. XI

¹⁰ Amrî, s. 2; *Zâtî Divanı*, C. III, Haz. M. Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, İstanbul 1987, s. 1.

¹¹ Şahıs kitaplıklarında bulunan birçok kıymetli eserin sonu içler acısıdır: "Özel kitaplıklar, sahiplerinin ölümüyle darmadağın olmakta, vârislerinin hudutsuz para hırsı ve birkaç bezirgan sahâfın aracılığıyla pisaya düşmekte, birçok hazine değerinde kitap yurt dışına çıkarılmaktadır. Eski yeni birçok kitap meraklısının kitaplarının âkıbeti erbâbınca bilinmektedir" (*Divanlar Arasında*, s. 118). Bu duruma bir örnek olarak, İsmail Hâmi Dânişmend'in kitapları arasında daha önce gördüğü önemli bir Hayretî Divânı'nı tenkitli basımda kullanamamış olmasını gösterebiliriz (Hayretî, *Divan*, Haz. M. Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, İstanbul 1981, s. 1).

bilir. Bu durumda ulaşılabilen nüshaların birçok bakımdan yeterli ve kaliteli olanlarıyla yetinmek zarureti ortaya çıkmaktadır. Böylece tenkitli basım büsbütün geciktirilmemiş olacaktır. Yeni nüshalarda veya yukarıda belirtildiği gibi şiir mecmualarında farklı şiirler bulunsa bile, tenkitli basımı yapılan eser, sanatçının edebî yönünü yansıtmak için yeterli olabilecektir¹².

Peki hangi eserlerin tenkitli basımı yapılmalıdır? Tabii ki "ehemmiyetleri ne olursa olsun" kültür ve sanatımızı meydana getirmiş olan bütün eserlerin... Birinci, ikinci, üçüncü sınıf demeden bütün şair ve yazarların eserlerinin... Ancak bunların neşrinden sonradır ki, dilimizin ve edebiyatımızın gelişme çizgisini ve onların bu çizgideki yerini ve payını tespit etmek mümkün olabilir¹³.

Metin neşrinde şair ve yazarların eserleriyle tezkire ve belâgat kitabı gibi temel eserler yanında¹⁴, şiir ve nazire mecmualarının da ihmal edilmemesi gerekir. Çavuşoğlu, bunların "belli devirlerin fikir ve edebiyat hayatının genel görünüşünü vermek, divanları yüzyıllar boyunca elden ele gezmiş şairlerin niçin çok okuduklarını anlamak, yani sözkonusu devrin zevk ve estetik ölçülerini belirlemek için" incelenmeleri gerektiğine işaret ettikten sonra, ya olduğu gibi yayınlanmaları veya içlerindeki şairlerin şiirlerinin derlenerek kısa monografiler hâlinde ortaya konmasının, önemli bir ihtiyaç olduğunu belirtiyor¹⁵.

Metin Tahlili

¹² Hayretî, s. 1; Helâkî, *Divan*, Haz M. Çavuşoğlu, İstanbul 1982, s. 3. Bazan tenkitli basımın sonuna gelindiğinde ihmal edilmemesi gereken önemli bir nüshanın tespit edildiği olur. Meselâ Yahyâ Bey Divanı hazırlanırken böyle olmuş, Günay Kut'un haber verdiği Edirne nüshasının farklarını metnin sonundaki "Ekler ve Düzeltmeler" bölümünde göstermek zarureti doğmuştur (Yahyâ Bey, s. X, 619-627).

¹³ Helâkî, s. 1.

¹⁴ *Divanlar Arasında*, s. 14; Ahmed Cevdet, *Belagat-ı Osmaniyye*, Tıpkıbasım, İstanbul 1987 (Önsöz).

¹⁵ Amrî, s. 2; Zâtî, C. III, s. 1; Vasfî, *Divan*, İstanbul 1980, s. 1-2. Bu konuda az da olsa bazı çalışmalar yapılmıştır. Meselâ bkz. Muharrem Ergin, "Câmiü'l-Meâni'deki Türkçe Şiirler", *TDED*, III/3-4 (1949), s. 539-569; Mustafa Canpolat, Ömer Bin Mezîd, *Mecmuatü'n-Nezâir*, Ankara 1982. Çavuşoğlu, Amrî, Vasfî ve Helâkî divanlarını bu düşünceden hareketle hazırlamış, ömrü oldukça şiir mecmualarına dayalı bu tür çalışmalara devam etme arzusunda olduğunu belirtmişti (Vasfî, s. 1-2).

Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan, bir divan şairi hakkında hüküm verebilmek için, kendisine kadar gelmiş geçmiş divan şairlerinin eserlerini, bizim edebiyatımıza etki eden belli başlı İran şairlerinin eserlerini de dahil ederek, mukayeseli olarak incelemek gerektiği görüşündedir. Bu inceleme, zevkin, kültürün, sanat ve estetik anlayışının geçirdiği safhalar hakkında bize bilgi verdiği gibi, söz konusu şairin eserlerinin değerlendirilip edebiyat tarihi içindeki yerinin tayininde ölçü olacaktır¹⁶. Ancak böyle bir çalışmaya girişmeden önce, şairin tenkitli basımı yapılmış eserlerinin metotlu bir şekilde tahlil ve tasnif ile istatistiğini ortaya koymak gerekir. Bu yolla her şair için tahlilî monografiler meydana getirmediğçe, gerçek bir edebiyat tarihi yazmak imkânsızdır. Kendisi de hocası gibi düşünen Çavuşoğlu, *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*'nde bu görüşten hareket etmiştir¹⁷. Eserinin önsözünde karşısına çıkan meseleleri ifade ederken, aslında herhangi bir tahlil çalışmasında halledilmesi gereken problemleri dile getirmiş, konunun boyutlarını ve çerçevesini tespit etmiştir. Bunlar şunlardır:

- a) Şairin dış âleme bakışı,
- b) Psikolojisi,
- c) Estetiği,
- ç) Kültürü ve kültürünün kaynakları,
- d) Dili,
- e) Tesiri¹⁸.

Bu problemler birbiriyle ilgili olmakla beraber Çavuşoğlu çalışmasını daha çok birinci madde üzerinde yoğunlaştırmış, zaman zaman sonraki dört unsurdan da yararlanmış. Bu durum bir eksiklik gibi değerlendirilebilirse de, aslında söz konusu maddelerin her birisi başlı başına çalışma gerektirecek boyuttadır¹⁹.

Çavuşoğlu, bu problemlerin mahiyeti ve çerçevesini belirleyerek, yapılacak çalışmalara ışık tutuyor. Ona göre, bir divan şairinin psikolojisi, duygularını ifade ettiği kelime, tâbir ve bunları ifade yollarını tespit ile belli

16 *Necati Bey Divanı*, Haz. A. N. Tarlan, İstanbul 1963, s.; A. N. Tarlan, "Edebiyat Tarihi Hakkında", *TDED*, XIII (1965), s. 12-18; M. Çavuşoğlu, *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul 1971, s. 1.

17 *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, s. 1.

18 *Aynı yer*.

19 *Aynı yer*.

Divan Edebiyatının Bütün Cephelerini Yoklayan Bir İlim Adamı:
Mehmed Çavuşoğlu

olur. Bu ise, Őairin ũslūbu ũzerinde araŐtırmayı gerektirir. Bunun için Őairin kullandığı kelime ve tábirlerin istatistiđini yapmak, bunların o devirdeki kıymet hūkūmlerini tayin etmek lāzımdır²⁰.

Divan Şairinin estetiği kullandığı edebī sanatlarla oluŐur. Bu konudaki ŐahŐı tasarrufları, edebī sanatlar arasındaki tercihleri ve bunları kullanım Őekline bağlıdır. Bunu tespit etmek için, kullandığı edebī sanatların bir istatistiğini yapmak, tercih edilen sanatların nasıl bir fikrī ve ruhī faaliyetin sonucu olduğunu ortaya koymak gerekir²¹.

Şairin kũltũrũ ve kũltũrũnũn kaynakları devrindeki eğitim Őđretim sistemine, muhtevasına, gelenek, gŕenek ve inanıŐlara sıkı sıkıya bađlıdır²².

Őairin dili, kullandığı kelime sayısı ũslūp ve sentaks ŕzellikleri, edebī dile kazandırdıklarını tespit ile deđerlendirilir²³.

Şairin kendisinden ve zamanında gelen Őairlerden nasıl etkilendiği, zamanına ve sonraki zamanlara etkileri geniş mukayeseleri gerekli kılar. Bunun için de yukarıda belirtilen ilk dŕrt problemin ŕzũlmũŐ olması lāzımdır²⁴.

avuşoğlu, bu tũr tahlil çalışmaları yapabilmenin ilk Őartı olarak metni çok iyi anlamak gerektiğini belirtir. Metni anlamak için de,

20 *Aynı yer.* Yazar, kelime istatistiği sonunda Őairde zevk veya kahramanlık unsurunun mu hākim olduğunun ortaya çıkacağı gŕrũŐũndedir (*Aynı e.*, s. 286).

21 *Aynı e.*, s. 1-2. avuşoğlu "edebī sanatlar" meselesine kafa yormuŐtur. TeŐbih ve istiarenin oluŐumunun, diğer birçok edebī sanatlar gibi, klāsik edebiyatımızın estetik yapısında meydana gelen deđiŐmelerle beraber incelenmesi gerektiğini belirten yazar, (*Aynı e.*, s. 287), "Vech-i Şebeh" isimli yazısında da tekrar konuya dŕner (*Divanlar Arasında*, s. 76-80).

22 *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, s.2.

23 *Aynı e.*, s. 4; *Divanlar Arasında*, s. 2. Klāsik Őiirimizdeki redifler meselesini de araŐtırıp incelemeye değer bir konu olarak gŕren avuşoğlu, "Kanaatimce redifli Şiirler Şairin muhayyilesinin bũtũn geniŐliđi ile aksettiği Őiirlerdir. Denilebilir ki mũŐahas rediflerde Şairin en geniş mānāsiyla kũltũrũ ve hayāl gũcũ aksederken, dil de mefhum zenginliği kazanmaktadır." diyor (*Aynı e.*, s. 286).

24 *Aynı e.*, s. 2.

yazıldıkları devrin kültür ve sanat dünyasına girerek, o zamanın değer ölçülerini bilmek lâzımdır. Klâsik dediğimiz eski Türk edebiyatı metinleri belli bir görüşün, kaideleri sınırlı bir estetiğin ürünüdür. Bu sebeple, klâsik kültür yanında estetik kaidelerini de tam olarak bilmek icap eder. Sürûrî'nin *Bahrü'l-Maârif*inden, Muallim Nâci'nin *Istilahat-ı Edebiyye*'sine kadar, bu estetiği belli oranda açıklayan eserler mevcutsa da, bu belâgat kitaplarını okuyarak eski metinleri anlamamanın mümkün olacağını sanmak fazla iyimserlik olur. Çavuşoğlu'na göre, tutulacak ilk yol, söz konusu metinlerin yazıldığı çağda nasıl anlaşıldığını araştırmaktır. Maalesef bu tür örnekler sanıldığı kadar fazla değildir. Bulunanlar da genellikle şuarâ tezkirelerinde, kıyıda köşede bölük pörçük vaziyettedir. Ancak bu küçük ve dağınık anekdotlardan yola çıkarak bir sonuca ulaşmak mümkündür. Bütün bunlara ek olarak, eserlerin dil ve ifade özelliklerine âşinâlık için, çeşitli manzumensur metinler üzerinde yıllarca sabır ve dikkatle incelemelerde bulunup, belli bir tecrübe ve birikim sahibi olmak lâzımdır²⁵.

Çavuşoğlu, eski eserleri anlamakta güçlük çekmemizin bir sebebi olarak, kültürümüzün yüzyıllar içinde oluşturduğu kavramları bir sözlük konusu olarak ele almamış olmamızı gösterir. Gerçi, birçoğunun iddia ettiği gibi, eski eserleri dilleri eskidiği için anlamıyor değiliz. Öyle olsa, eline bir sözlük alan herkesin onları anlaması mümkün olurdu. Oysa asıl güçlük sözlüğü ele aldıktan sonra başlamaktadır²⁶.

Divan şiirini iyi anlayabilmek için onun yapı taşı olan "beyit"i iyi kavramak gerekir. Sözlük anlamı "ev" olan "beyit", Çavuşoğlu'na göre eski Türk evine benzemektedir. "Orada nasıl maddî ve manevî bakımdan yakın olanlar ev halkını teşkil ediyorlarsa, beyitte de lâfız ve mânâ bakımından birbirleriyle ilgili olan kelime ve kavramlar bulunmaktadır. Evdeki gelin, damat, oğul, kız, evlâtlık, kaynana, kaynata, aşçı vs. nasıl kanun ve örf bakımından bir birlik teşkil ediyorsa, beyitteki kelimeler, bedî ve beyan sanatları denen iki kanunun sıkı hükümleriyle bir araya getirilir. Onun içindir ki, eski şiirimizi okurken beyitteki her kelimenin, her kavramın orada bulunuş sebebini araştırmadan, tâbiri câizse künyesi hakkında bilgi edinmeden o beyti anlamak, içine girmek mümkün değildir. Yalnız bu

25 Aynı e., s. 4; *Divanlar Arasında*, s. 20.

26 *Divanlar Arasında*, s. 55-56. Çavuşoğlu bu ihtiyaçtan dolayı, eski metinlerde kullanılan bazı tâbir ve deyimlerin anlamlarını örneklerden yola çıkarak ortaya koyma denemeleri de yapmıştır: *Mazmûn*, *Lâfz-ı nâ-merbut*, *Vech-i Şebeh*, *Tevârüd*, *Rakib*, *Gen Yakadan...* vb. (bkz. *Divanlar Arasında*).

Divan Edebiyatının Bütün Cephelerini Yoklayan Bir İlim Adamı:
Mehmed Çavuşoğlu

araştırmada başvuracağımız tek rehber, klâsik şairlerimizin büyük bir sadakatle bağlı oldukları estetik kaideler, bedî ve beyan sanatlarıdır."²⁷

Divan şiirinde beyitin mahiyeti ve önemini ortaya koyduktan sonra karşımıza "mazmûn" meselesi çıkıyor. Divan şiirini anlamak için bu meselenin halledilmesi şarttır. Ne yazık ki, mazmûn kelimesinin neyi ifade ettiği hususunda açık ve ortak bir kanaat bile oluşmuş değildir. Çavuşoğlu, Zâtî'nin bir beyti dolayısıyla bu mesele üzerinde durduktan sonra, müstakil bir yazı konusu yapmak ihtiyacını da hissetmiştir. Çeşitli sözlükler ve eserlerde kelimenin kullanılışını örnekleriyle tespit etmiş, sonuçta çağdaş yazarların "mazmûn" kelimesiyle neyi ifade ettiklerinin tam olarak belli olmadığını görmüřtür²⁸.

Zâtî'nin söz konusu beyti şudur:

Murg-ı zerrîn-per zümürüd-âşiyân lü'lü'-gıdâ
Bâl açup uçmak diler her subh kûyundan yana

"Bu beyitte, eski edebiyatımızda mazmûn denilen ve çok defa edebiyat allâmelerince yanlış bilinen, hatta ne olduğu hakkında kesin bilgileri olmayan nesnenin bir örneğini buluyoruz. Bizim klâsik şiirimizde, bilhassa 16. yüzyılda, en büyük özellik, varlıkların ve olayların beş duygumuza hitap eden keyfiyetlerine şairlerin mutlak bir doğrulukla bağlı oluşlarıdır. Eski şair söylenenden çok söyleniş biçimine önem verirdi. (...) Eski şiirde, teşbih, istiare gibi mânâya dayanan sanatları kaldırdığımızda tabiatı fizikî boyutları içinde olduğu gibi görürüz. Bazen şair bir unsurun, bir varlığın bütün vasıflarını sayar ve adını söylemez, yukarıdaki beyitte olduğu gibi. Mazmûn işte böylesine ifade edilmiş olan mefhumlara denilir. Yukarıdaki beytin mazmûnu da güneştir. Zâtî, güneşin kendisini bir kuşa benzetmiştir. Bu kuşun ışınları sarı kanatları, mavi gökyüzü zümürten yuvası, güneş doğunca ortadan kaybolan yıldızlar da dânelerdir. Zâtî, sevgilinin yerinin bütün divan şairlerince yükseklerde telâkki edilişi gibi çok bilinen bir görüşü alıyor, senin yerin göklerde dir, zenit noktasındadır gibi herkesin söyleyebileceği bir biçime tenezzül etmiyor; güneş her sabah senin bulunduğun yere varmak ister, diyerek aynı şeyi başka biçimde söylüyor,

²⁷ *Divanlar Arasında*, s. 3. Çavuşoğlu bu yazısında tezkirelerde zikredilen Zâtî'nin iki, Yahyâ Bey'in bir beyti üzerinde duruyor ve bunların, klâsik şiirimizin yapısının ne kadar sağlam olduğunu, şairlerimizin dilin imkânlarından ne kadar büyük bir dikkatle yararlandıklarını gösterdiğini söylüyor (*Aynı e.*, s. 5).

²⁸ M. Çavuşoğlu, "Mazmûn", *TD*, XLIII, 388-389 (Nisan-Mayıs 1984), s. 198-205.

aynı zamanda da çok güzel bir hüsn-i talil sanatıyla güneşin ufuktan göğe doğru yükselişini yorumluyor."²⁹

Çavuşoğlu, yukarıda da naklettiğimiz gibi, şairlerin şiirin iç ve dış yapısını kurarken, tabîî hakikati (objektif realiteyi) aynen koruduklarını, onu değiştirmeyip yorumladıklarını defalarca vurgulamıştır³⁰. Gerçekten onun tespit ettiği bu özellik, beyitlerin tahlilinde gözönünde bulundurulması gereken bir husustur.

Açıklamalı Seçmeler

Şiir tahliline dahil edebileceğimiz "açıklamalı seçmeler"in divan şiirinin tanıtılıp sevdirmesinde büyük rol oynadığını gören Çavuşoğlu, bu tür çalışmalara da önem vermiştir³¹. Böylece, divan şairinin, belli çevrelerce "anlaşılması ve istifade edilmesi herkesin harcı olmayan bir gizli ilim" gibi gösterilmesini önlemek istemiştir.

O, bu tür açıklamalı eserler hazırlanırken, önce divanlardan şiir seçiminin belli bir ölçüye göre yapılması gerektiğini söyler. Bu ölçü, "Ziya Paşa'nın Harâbât'ına kadar gelmiş geçmiş bütün antolojilerin, kütüphanelerimizi dolduran yazma mecmuaların ve nazire mecmualarının, yani o mecmuaları düzenleyenlerin zevkleridir. Bunlara şuarâ tezkilerine alınan örnekleri de ilâve etmek gerekir. "Bu yol, bize atalarımızın nelerden hoşlandığını göstermek yanında, millî zevkimizin tarih boyunca uzayan gelişme çizgisini de takip etmek bakımından yardımcı olacaktır. Bugün için böyle bir sonucu elde etmeye ciddî olarak ihtiyacımız vardır."³²

Hayâlî Bey ve Divan'ından Örnekler'in önsözünde bu konuda nasıl bir yol takip ettiğini şöyle belirtiyor:

"Seçtiğim şiirleri tek beytini dışarıda bırakmadan tümüyle aktardım. Nesre çevirirken cümle kuruluşuna dayanan anlamlandırmalara çok yer

²⁹ *Divanlar Arasında*, s. 23-24.

³⁰ Meselâ bkz. *a.g.e.*, s. 51, 77.

³¹ Bu tür eserleri şunlardır: *Necati Bey Divanı (Seçmeler)*, İstanbul 1973; *Yahyâ Bey ve Divan'ından Örnekler*, Ankara 1983; *Hayâlî Bey ve Divan'ından Örnekler*, Ankara 1987.

³² *Yahyâ Bey ve Divan'ından Örnekler*, s. 5-6.

verildiği görülecektir. Bu durum karşısında eski şiirimizi anlamak için önce Türkçe'yi bilmemiz gerektiği anlaşılacaktır sanırım"³³.

Edebiyat Tarihine Dair

Yazımızın başında da belirttiğimiz gibi, metin neşri ve tahlili, edebiyat tarihinin sağlıklı yazılabilmesi için gerekli ön çalışmalardır. Ancak, bütün bunların kısa sürede tamamlanabilmesi mümkün görünmemektedir. Çavuşoğlu bu gerçeği farkettiği için, tenkitli basım ve sistematik tahlil çalışmalarını hızlandırmak gayesiyle, asrın teknolojik mucizesi "bilgisayar"dan yararlanmak düşüncesindeydi. Konuyla ilgili hazırlıkları son safhaya gelmiřti³⁴. Ancak ömrü vefa etmedi.

Bütün bunlara rağmen onun, edebiyat tarihine yönelik bazı terki bî değerlendirmelerde bulunduğunu biliyoruz. Bunlardan ilki, Kanunî devri sonuna kadar Anadolu sahasında Nevâyî tesirini araştıran yazısıdır³⁵. Bu yazı, Türk coğrafyaları arasındaki kültür, sanat münasebetlerinin boyutlarını ortaya koymasý yanında, divan şiirinin Anadolu sahasında doğup gelişmesinde klâsik İran şairleriyle birlikte Nevâyî gibi Türk şairlerinin de etkisine dikkat çekmesi bakımından önemlidir³⁶. Yazar, Kanunî devrinin sonuna kadar şairlerimiz üzerindeki Nevâyî tesirini tezkire ve divanlarda yer alan zengin örneklerle gözler önüne sermektedir. Bunlar arasında Hayâlî Bey gibi büyük şairlerin, İranlı şairler yanında Nevâyî'yi de üstat kabul eden beyitleri ilgi çekicidir. Çavuşoğlu'na göre, o devirlerle ilgili yazma eserler, mecmualar, arşiv belgeleri durumunda olan kaynaklar yayınlanıp incelendikte, Nevâyî tarzı şiir yazma arzusunun ne kadar derin köklere

33 *Hayâlî Bey ve Divan'ından Örnekler*, s. VI-VII.

34 Kendisi, yazma eserlerin öncelikle divanlardan başlayarak gerek nüsha farkları, gerekse diğer özelliklerinin bilgisayara uygulanması çalışmalarının sona erdiğini, hatta Revânî Divanı'nın bu şekilde hazırlanmış bulunduğunu söylemiştir (Günay Kut, "25 Yıllık Dostluğun Ardından", *TE*, 168 (Ekim 1987), s. 37).

35 M. Çavuşoğlu, "Kanunî Devrinin Sonuna Kadar Anadolu'da Nevâyî Tesiri Üzerine Notlar", *Atsız Armağanı*, İstanbul 1976, s. 75-90.

36 Çavuşoğlu'nun bu yazısı, Anadolu'da divan şiirinin teşekkülü ve gelişmesinde "Herat Mektebi"nin rolünün mukayeseli olarak ortaya konmasının gereğine dikkat çekmiştir.

dayandığı, Doğu Türk dünyasıyla olan siyasî ve kültürel ilişkilerin çerçevesi ve mahiyeti daha kesin bir biçimde ortaya çıkacaktır³⁷.

Çavuşoğlu bu yazısında, Kanunî devrinin sonlarından itibaren edebiyatımızda Nevâyî tesirinin azalma sebeplerini de araştırıyor. Artık, İran'da Sebki Hindî cereyanı doğmuş, büyük şairlerini yetiştirmiştir. Bizim şiirimizde de daha 17. yüzyılda Nefî bu üstatların adlarını anmaya başlar. Böylece klâsik İran şairleriyle birlikte Nevâyî de arka plâna itilmiş olur. Çavuşoğlu'na göre, klâsikleri rağbetten düşüren bu üslûp ve tesir değişmesi hususî bir araştırmayı gerektiren önemli bir konudur³⁸.

Edebiyatımızı bütün Türk dünyasını içine alacak şekilde değerlendiren Çavuşoğlu, Nevâyî örneğinde olduğu gibi, edebiyatımızdaki değişik coğrafyalar arası ilişkilere dikkat çekmiştir: Ömrünü Bağdat havâlisinde geçiren Fuzûlî ile Anadolu şairleri arasındaki münasebet bunlardandır. Fuzûlî'nin Necati Bey ile benzer şiirleri bulunduğu, Hayâlî ve Yahyâ Bey'lerle görüşükten sonra Leylâ vü Mecnûn'unu yazdığı, her üçünün de "su" redifli şiirlerinin olduğu, bu sebeple karşılıklı tesirler meselesinin araştırılması gerektiği gibi³⁹.

Yazar, Anadolu şairleri arasındaki tesirlerle ilgili tespitlerde de bulunur. Hayâlî Bey'in çok beğendiği bir beyti dolayısıyla, "Halbuki bu türden ince hayâllerin, bambaşka bir üslûbun sahibi Nâilî'nin gelmesine daha yüz yıl vardır" der. Emrî'nin bir beytini de ancak Nâilî veya Şeyh Galip'te rastlanacak türden bir hayâl kompozisyonu, yapı ve üslûba sahip olduğu için devrine göre çok ileride bulur⁴⁰. Bu türden değerlendirmelerin yer aldığı anekdotlar şüphesiz ki edebiyat tarihine hazırlık mahiyetindedir.

Çavuşoğlu'nun Fatih devrinin sonuna kadar divan edebiyatında muhtevanın tekâmülünü ele aldığı, belli bir dönemin şahıs ve eser kadrosunu değerlendiren yazısı da, yukarıda zikrettiğimiz Nevâyî tesiri yazısıyla

37 "Kanunî Devrinin Sonuna...", s. 78, 89-90.

38 Aynı m., s. 90.

39 *Divanlar Arasında*, s. 10, 11; *Yahyâ Bey ve Divan'ından Örnekler*, s. 9-10; "Yahyâ Bey" maddesi, *İA*, XIII; "Fuzûlî ve Anadolu Şairleri", I. Millî Fuzûlî Semineri (Ankara, 17 Nisan 1986), Yayınlanmamış Tebliğ.

40 *Divanlar Arasında*, s. 13, 19.

Divan Edebiyatının Bütün Cephelerini Yoklayan Bir İlim Adamı:
Mehmed Çavuşoğlu

birbirini tamamlar mahiyettedir⁴¹. 16. yüzyılda divan edebiyatı ve bu devirdeki şiir ve şair kavramını ele alan yazı⁴² ile divan şiirinin oluşumu, gelişimi ve özelliklerini bir bütün olarak değerlendiren yazısı⁴³ edebiyat tarihi çalışmalarını bütünleyen, Çavuşoğlu'nun müstesna birikimini ortaya koyduğu yazılardır. Bunlara "Kaside" adlı yazısını da ekleyebiliriz⁴⁴. Bu yazılarda, divan şiirinin poetikasına tam mânâsıyla nüfûz etmiş bir ilim adamının, bu şiirin oluşum ve gelişimini vukuf ve vuzûhla ortaya koyduğu görülür.

Çavuşoğlu'nun bazı şairlerle ilgili olarak yazdığı ansiklopedi maddelerini de edebiyat tarihi çalışmaları arasında zikretmeliyiz: Âhî, Aynî, Basîrî, Bâkî, Yahyâ Bey, Zâtî⁴⁵ ve bir de Nedim'e dair yazısı⁴⁶.

Çavuşoğlu, bu münferit çalışmalarıyla kendini Osmanlı Şiiri Tarihi'ni yazmaya hazırlıyordu. Nasıl muazzam bir birikime yaslandığını gördüğümüz "Divan Şiiri" isimli yazısı bunun güzel bir habercisiydi. Ama ışık söndü ve her şey yarım kaldı. Buna rağmen velûd ve çalışkan bir ilim adamı olarak, divan edebiyatının bütün yönlerini kucaklayan kapsamlı ve yol gösterici eserler bıraktı.

Yukarıdan beri zikrettiğimiz çalışmaların her biri ayrı bir öneme sahip olmakla birlikte, ben onun divan şiirini fildişi kulesinden çıkarıp, kapılarını umumî okuyucuya açan yazılarını daha çok beğeniyorum. Divanlar Arasında adıyla kitaplaşan bu yazılar, yeni nesillerin divan edebiyatını tanıyıp sevmesinde büyük rol oynamıştır. Eski Türk Edebiyatı alanında çalışanların bu konuda da Çavuşoğlu'nun açtığı yolda devam etmeleri yerinde olacaktır.

41 M. Çavuşoğlu, "Fatih Sultan Mehmed Devrine Kadar Osmanlı-Türk Edebî Mahsûllerinde Muhtevânın Tekâmülü", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, XI, 2 (Nisan 1982), s. 31-43.

42 M. Çavuşoğlu, "16. Yüzyılda Divan Edebiyatı, Divan Edebiyatında Şiir Kavramı", *Çevren*, IX, 35, Priştine (Yugoslavya), 1982, s. 47-64.

43 M. Çavuşoğlu, "Divan Şiiri", *TD*, LII, 415-41-417 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1986), s. 1-16.

44 M. Çavuşoğlu, "Kaside", *aynı Dergi*, s. 17-77.

45 Bkz. Bibliyografya.

46 M. Çavuşoğlu, "Nedim'e Dâir", *TD*, LII, 426 (Haziran 1987), s. 331-344.

MEHMED ÇAVUŞOĞLU BİBLİYOGRAFYASI⁴⁷

A- KİTAPLAR

1. *Ulubadlı Hasan Destanı*, (Şiir), İstanbul 1959, 48 s. [Yayınlanmış bazı şiirleri: "Rubâiler", *TE*, 17 (Eylül 1987), 45; "Tahmis-i Gazel-i Hâşim Nezihi Bey", *TE*, 18 (Ekim 1987), 37; aynı şiir, *Yedi İklim*, 17-18 (Temmuz-Ağustos 1988), 75; "Yirmi Yaş ve Sonrasının Şiiri", *Yedi İklim*, 17-18 (Temmuz-Ağustos 1988), 67-70].

2. *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, 2 Cilt, İstanbul 1962, 237, 343+39 s. Türkiye Enstitüsü Ktb. No. T. 586 [Basılmamış Lisans Tezi].

3. *Necati Bey Divanı'nın Tahlili ve Sistematik İndeksi*, İstanbul 1966, XV+589 s. Türkiye Enstitüsü Ktb. T. 754 [Doktora Tezi].

4. *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul 1971, VI+296 s. [Doktora tezinin metin kısmı].

5. *Necati Bey Divanı (Seçmeler)*, Türcüman 1001 Temel Eser: 13, İstanbul 1973, 269 s.

6. *Yahyâ Bey ve Yûsuf ve Zeliha Mesnevisi*, İstanbul 1973, [Doçentlik tezi].

7. Amrî, *Divan*, Tenkitli Basım, Haz. M. Çavuşoğlu, İstanbul 1979, I+190 s.

8. Yahyâ Bey, *Divan*, Tenkitli Basım, Haz. M. Çavuşoğlu, İstanbul 1977, XVI+646 s.

9. Yahyâ Bey, *Yusuf ve Zeliha*, Tenkitli Basım, Haz. M. Çavuşoğlu, İstanbul 1979, XV+192 s. [Doçentlik tezinin metin kısmı].

⁴⁷ Bu bibliyografyada şu kısaltmalar kullanılmıştır: İA: İslâm Ansiklopedisi, TD: Türk Dili Dergisi, TDED: İstanbul Ün. Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, TE: Türk Edebiyatı Dergisi, TK: Türk Kültürü Dergisi.

Divan Edebiyatının Bütün Cephelerini Yoklayan Bir İlim Adamı:
Mehmed Çavuşoğlu

10. Vassfî, *Divan*, Tenkitli Basım, Haz. M. Çavuşoğlu, İstanbul 1980, I+164 s.

11. *Divanlar Arasında*, Ankara 1981, 133 s. [İçindekiler: 1. Bölüm: Beyit Derken, 1-5; Ey Gül, 6-9; Tekrar Gül, 10-13; Hevâ-yı Sûz u Gûdâz, 14-19; Bir Beytin Çevresinde, 20-29; Bir Zarif Adam, 30-34; Galata'da Ayak Seyri I, 35-40; Galata'da Ayak Seyri-II 41-48; Edâ Meselesi, 49-54; Rakîb, 55-61; Lâfz-ı Nâ-mebrût, 62-66; Yanlış Haberler, 67-75; Vech-i Şebeh, 76-80; Tevârüd, 81-86; Gen Yakadan, 87-93. 2. Bölüm: İnsanlar ve Kitaplar: Hocam Ali Nihad Tarlan, 97-104; Hocam Mâhir Bey, 105-113; Kültür, Kitap ve Dahası, 114-118; Tasavvuf, 119-123; Beş Şehir'i Okurken, 124-129; Tarık Buğra'nın Hikâyeleri, 130-133].

12. Hayretî, *Divan*, Tenkitli Basım, Haz. M. Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, İstanbul 1981, XXXI+2+448 s.

13. Helâkî, *Divan*, Tenkitli Basım, İstanbul 1982, I+207 s.

14. *Yahya Bey ve Divan'ından Örnekler*, Ankara 1983, 291 s.

15. Ahmed Cevded, *Belâgat-ı Osmaniye*, Tıpkı-basım, Önsöz ve dizinle birlikte yayımlayan: M. Çavuşoğlu, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1987.

16. *Hayâli Bey ve Divan'ından Örnekler*, Ankara 1987, 199 s.

17. *Zâtî Divanı*, C. III, Edisyonkritik ve Transkripsiyon, Haz. M. Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, İstanbul 1987, 527 s.

18. *Edirneli Emrî Divanı* [Üzerinde çalışmaktaydı. Bkz. Müjgan Cumbur, s. 558].

19. *İshâk Çelebi Divanı*, [Atatürk Araştırma Merkezi tarafından veya Mimar Sinan Üniversitesi adına İstanbul Üniversitesi Matematik Enstitüsü tarafından basılmakta olduğu söylenmektedir. Bkz. Uçman, *TE*, 167, s.45].

20. *Usûlî Divanı*, [Üzerinde çalışmaktaydı. Bkz. Cumbur, s. 558]. Ancak, bu eser Mustafa İsen tarafından yayınlandı.

21. *Zâtî Divanı*, C. IV. [Divanın kasideler ve musammatlardan oluşan kısmı Fakülte kurulunun basım kararıyla birlikte matbaaya iletilmiştir. Bkz. *Zâtî Divanı*, C. III, s.1].

22. *Revânî Divanı*, [Walter Andrews ile birlikte yürüttükleri bilgisayar projesi sonucu hazırlanmıştır. [Bkz. Günay Kut, "25 Yıllık Dostluğun Ardından", s. 37].

B- MAKALELER

1. "Edebî Tartışma", (Necati Bey Divanı hak.), *Çağrı*, IX, 85 (Şubat 1965), 5-8.

2. "Yenişehirli Avni Bey ve Mir'at-ı Cünûn", *Symposium*, IV, 1 (1965), 5-20.

3. "Taşlıcalı Dukakinzâde Yahyâ Bey'in İstanbul Şehrengîzi", *TDED*, XVII (Ağustos 1969), 73-108.

4. "Tasavvuf" [Mahir İz'in kitabı dolayısıyla], *Bilgi*, XXIII, 274 (Mart 1970), 21-22.

5. "Zâtî'nin Letâyifi", *TDED*, XVIII (Ağustos 1970), 25-51.

6. "Yunus Emre" (S. Eyüboğlu'nun kitabı hak.), *Hisar*, XI, 93 (Eylül 1971), 11-12.

7. "Belgrad Şehr-engîzi" (Hayretî'nin eseri), *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, II-III (1973-1974), 325-356.

8. "Kanunî Devrinin Sonuna Kadar Anadolu'da Nevâyî Tesiri Üzerine Notlar", *Atsız Armağanı*, İstanbul 1976, 75-90.

9. Meşâirü's-Şuarâ'dan: İshak Çelebi", *Diriliş*, 18 (Şubat 1976), 212-217.

10. "Beyit Derken", *Hisar*, XVI, 150 (Haziran 1976), 16-17.

11. "Ey Gül!...", *Hisar*, XVI, 151 (Temmuz 1976), 14-15.

12. "Tekrar Gül", *Hisar*, XVI, 152 (Ağustos 1976), 16-17.

Divan Edebiyatının Bütün Cephelerini Yoklayan Bir İlim Adamı:
Mehmed Çavuşoğlu

13. "Hevâ-yı Sûz u Gûdâz", *Hisar*, XVI, 153 (Eylül 1976), 12-13.
14. "Bir Beytin Çevresinde", *Hisar*, XVI, 155 (Kasım 1976), 14-15.
15. "Hayretî'nin Yenice Şehrengîzi", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, IV-V, (1976), 81-100.
16. "Âhî, Benli Hasan" maddesi, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1977.
17. "Üç Kanatlı Kuşlar", *Hisar*, XVII, 157 (Ocak 1977), 13-14.
18. "Bir Zarif Adam", *Hisar*, XVII, 157 (Mart 1977), 12-13.
19. "Galat'da Ayak Seyri", *Hisar*, XVII, 163 (Temmuz 1977), 8-9.
20. "Galata'da Ayak Seyri-II", *Hisar*, XVII, 165 (Eylül 1977), 8-9.
21. "Zâtî'nin Letâyîfi", *TDED*, XXII, (1974-1976), İstanbul 1977, 143-161+XV.
22. "16. Yüzyılda Yaşamış Bir Kadın Şair Nisâyî", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, IX, (1978), 405-416.
23. "(Fethi Gemuhluoğlu hakkında)", *Dostluk Üzerine*, İstanbul 1978, 187-198.
24. "Hocam Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan", *TE*, 61 (Kasım 1978), 17-20.
25. "Hocam Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan", *Karınca XLV*, 504 (Aralık 1978), 22-23.
26. "Lafz-ı Nâ-merbût", *Hisar*, XIX, 181 (Ocak-Şubat 1979), 10-11.
27. "Vech-i Şebek", *Hisar*, XX, 197 (Temmuz 1980), 6-7.

28. "Yanlış Haberler", *Hisar*, XIX, 186 (Temmuz 1979), 12-14.
29. "Aynî" maddesi, *Küçük Türk-İslam Ansiklopedisi*, Fasikül 3, İstanbul 1980, 250-251.
30. "Basîrî" maddesi, *Küçük Türk-İslam Ansiklopedisi*, Fasikül 4, İstanbul 1981, 319-320.
31. "Bâkî" maddesi, *Küçük Türk İslâm Ansiklopedisi*, Fasikül 4, İstanbul 1981, 297-299.
32. "Tevârüd", *Sanat ve Kültürde Kök*, I, 2 (Mart 1981), 8-9.
33. "Tahlil ve Tenkidler (Yûsuf-ı Meddah: Varka ve Gülşâh, A Fourteenth Century Anatolian Turkish Mesnevi. Edited with Translation Glossary and Introduction by Grace Martin Smith, with 29 facsimilies, Leiden, E. J. Brill 1976), *TDED*, XXIII, (1971-1979), İstanbul 1981, 329-346.
34. "Fatih Sultan Mehmed Devrine Kadar Osmanlı-Türk Edebî Mahsûllerinde Muhtevanın Tekâmülü", *Kubbealtı Akademî Mecmuası*, XI, 2 (Nisan 1982), 31-43.
35. "Divanlar Arasında: Açmak, Açılmak, Kültüre", *Sanata, Edebiyata Cemre*, I, 2-3 (Eylül 1982), 15.
36. "XVI Yüzyılda Divan Edebiyatı. Divan Edebiyatında Şiir Kavramı", *Çevren*, IX, 35, Priştine (Yugoslavya) 1981, 47-64.
37. "Âşık Çelebi Tezkiresi'ndeki Bâzı Mâlumât Üzerine Bir Tenkid", *IV. Milletlerarası Türkoloji Kongresi* (İstanbul 20-25 Eylül 1982)'nde sunulan yayınlanmamış tebliğ.
38. Şehzâde Mustafa Mersiyeleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XII (1981-1982), İstanbul 1982, 641-648.
39. "Edebiyat Öğretimi", *Milli Kültür Şûrası-I*, Ankara, 23-27 Ekim 1981, 219-221.
40. "Mazmûn", *TD*, XLVIII, 388-389 (Nisan-Mayıs 1984), 198-205.

Divan Edebiyatının Bütün Cephelerini Yoklayan Bir İlim Adamı:
Mehmed Çavuşoğlu

41. "Tarık Buğra'nın Hikâyeleri", *Hisar*, XXV, 267 (Ağustos 1984), 20-21.
42. "Bir Divan Neşri Üzerine Notlar" (Edith Ambros, *Candid Penstrokes: The Lyrics of Meâlî, an Ottoman Poet of the 16th Century*, Berlin 1982], *Erdem*, I, 3 (Eylül 1985), 801-824.
43. "Bir Mevlevî Şairi: Yenişehirli Avni Bey ve Mevlânâ İçin Na'tı", *I. Millî Mevlânâ Kongresi Tebliğler* (3-5 Mayıs 1985), Konya 1985, 127-134.
44. "Fuzûlî ve Anadolu Şairleri", *I. Millî Fuzûlî Semineri* (Ankara 17 Nisan 1986)'ne Sunulan Yayınlanmamış Tebliğ.
45. "Divan Şiiri", *TD, Türk Şiiri Özel Sayısı-II (Divan Şiiri)*, 415-416-417 (Temmuz Ağustos-Eylül 1986), 1-16.
46. "Kaside", *TD, Türk Şiiri Özel Sayısı-II (Divan Şiiri)*, 415-416-417 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1986), 17-77.
47. "Yahyâ Bey, Dukakinzâde" maddesi, *İA*, XIII, İstanbul 1986, 343-347.
48. "Zâtî" maddesi, *İA*, XIII, İstanbul 1986, 464-467.
49. "Nedim'e Dair", *TD*, LII, 426 (Haziran 1987), 331-344.
50. "Arûz Vezinleri", (Ders Notlarından), *Kardelen*, 5 (Kasım 1987), 2-6.
51. "Tıpkı-basım İçin Birkaç Söz", Ahmed Cevdet, *Belâgat-i Osmaniye*, Tıpkı-basım, Mimar Sinan Üniversitesi Yay., İstanbul 1987.
52. "Sunuş", *Ölümünün 350. Yılında Nefî*, Ankara 1987, s. V.
53. "Kaside Şairi Nefî", *Ölümünün 350. Yılında Nefî*, Ankara 1987, s. 79-89.
54. "Nefî'nin Kasidelerinden Örnekler ve Açıklamaları", *Ölümünün 350. Yılında Nefî*, Ankara 1987, s. 91-135.

55. "Son Şuarâ Tezkiresi ve Sahibi Hakkında", İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Bütün Eserleri, *Son Asır Türk Şairleri*, C. I, İstanbul 1988, VII-XIII (Yazı Mayıs 1986'da kaleme alınmış).

56. "Âlî'de Tenkid", *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII, İstanbul 1988, 177-180.

57. "Divan Edebiyatı Nedir, Ne Değildir?", Atatürk Araştırma ve Kültür Merkezi'nde verilen konferans.

C) HAKKINDA YAZILANLAR

1. Açıkgöz, Halil; "Hâle", *TE*, 137 (Mart 1985), 29.

2. Açar, M. Emin; "Bu Âlemden Dünya Tatlısı Biri Geçti", *TE*, 168 (Ekim 1987), 39.

3. Akdoğan, Yaşar; (Çavuşoğlu'nun Ölümüne Tarih Manzûmesi), *TE*, 167 (Eylül 1987), 46.

4. Alparslan, Ali; "Çavuşoğlu'nun Ölümü", *TE*, 167 (Eylül 1987), 47.

5. Anadol, Cemal; "Tarlan'ın Ölümüne Tarih ve Çavuşoğlu", *Tercüman*, 18 Temmuz 1987, 8.

6. Budak, Ali; "Mehmed Çavuşoğlu'yu da Yitirdik", *Tercüman*, 15 Temmuz 1987, 8.

7. Cunbur, Müjgân; "Büyük Kaybımız: Mehmed Çavuşoğlu", *Erdem*, III, 8 (Mayıs 1987), 551-558.

8. Çavuşoğlu, Mehmed" maddesi, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1977, 122.

9. Emil, Birol; "Aziz Dost Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu'nu Anarken", (19 Ocak 1989'da Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde yapılan anma toplantısındaki konuşma metni), *TK- XXVII*, 312 (Nisan 1989), 27-33.

Divan Edebiyatının Bütün Cephelerini Yoklayan Bir İlim Adamı:
Mehmed Çavuşoğlu

10. Ergin, Muharrem; "Oy Çavuşoğlu Oy!...", *TE*, 167 (Ekim 1987), 39.
11. Ersoylu, Halil; "Çavuşoğlu'nun Ardından" (Şiir), *TE*, 168 (Ekim 1987), 39.
12. Gökyay, Orhan Şaik; "Necati Bey Divanı", *TD*, XVIII, 263 (Ağustos 1973), 289-295 (ayrıca bkz. *Destursuz Bağa Girenler*, İstanbul 1982, 180-187).
13. Horata, Osman; "Çavuşoğlu Hocamızın Ardından", *TK*, XXV, 294 (Ekim 1987), 47-49.
14. Işık, Emin; "Mehmed Çavuşoğlu'na" (Şiir), *TE*, 168 (Ekim 1987), 37.
15. İlknur, Miyase; "Mehmed Çavuşoğlu'nu Tanımak", *Zaman*, 24 Temmuz 1987, 7.
16. İsen, Mustafa; "Bir Ustanın Ardından", *TE*, 167 (Eylül 1987), 46.
17. Kurnaz, Cemâl; "Divanlar Arasında", *Millet*, 3 Temmuz 1982.
18. Kurnaz Cemâl, "Hayâlî Bey ve Divan'ından Örnekler", *TK*, XXVI, 297 (Ocak 1988), 60-62.
19. Kut, Günay; "25 Yıllık Dostluğun Ardından", *TE*, 168 (Ekim 1987), 36.
20. "Mehmed Çavuşoğlu Anılıyor", *Tercüman*, 16 Ocak 1989, 8.
21. "Mehmed Çavuşoğlu Kimdir?", *Tercüman*, 15 Temmuz 1987, 8.
22. Okay, M. Orhan; "Çavuşoğlu'nun Divanları Arasında", *Yedi İklim*, 17-18 (Temmuz-Ağustos 198), 2-3.
23. Oy, Aydın; "Erken Kayan Bir Yıldız", *TE*, 168 (Ekim 1987) 28.

24. Öztuna, Yılmaz; "Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu ve Divan Şiiri", *Tercüman*, 18 Temmuz 1987, 6.
25. Tarım, Rahim; "Hocam Çavuşoğlu", *TE*, 168 (Ekim 1987), 40.
26. Sertkaya, Osman Fikri, "Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu Hayatı ve Eserleri" *TDED*, XXVI (1986-1993), İst. 1993, s. XI-XXXII.
27. Tatçı, Mustafa; "Profesör Mehmed Çavuşoğlu'ndan Ders Notları-I", *İlk yaz*, I, 1 (Şubat 1988), 34-36.
28. Uçman, Abdullah; "Profesör Mehmed Çavuşoğlu Ağabey İçin", *TE*, 167 (Eylül 1987), 43-45.
29. "Mehmed Çavuşoğlu İçin", *Zaman*, 25 Temmuz 1987, 2.
30. Ünver, İsmail; "Ölüm Kaderde Var...", *TD*, 428 (Ağustos 1987), 97-99.
31. Yavuz, Kemal; "Çavuşoğlu Hoca'nın Ardından", *TE*, 167 (Eylül 1987), 47.
32. Yılmaz, Durali; "Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu: Edebiyatımızı Bütünleyen Adam", *Tercüman*, 18 Temmuz 1987, 8.
33. Yılmaz, F. Gürbüz; "Ağabeyim Çavuşoğlu", *Yedi İklim*, 17-18 (Temmuz-Ağustos 1988), 76-78.
34. Yüksel, Sedit; "Gün Işığına Kavuşturulan İki Eser: M. Çavuşoğlu, Taşlıcalı Dukakinzâde Yahyâ Bey'in İstanbul Şehrengîzi; Letâyifnâme", *TD*, XXIV, 237 (Haziran 1977), 207-212.